

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Панченко Тетяна Леонідівна

Кафедра соціальної роботи Білоцерківського інституту економіки та управління
Університету "Україна". 09100, Київська область, м. Біла Церква, 2-й Комсомольський
пров., 42. Тел. (04463) 3-23-71. e-mail: tanyushap57@mail.ru

Стаття побудована на аналізі досліджень вітчизняними і зарубіжними психологами основних психолого-педагогічних аспектів організації самостійної роботи студентів у процесі навчання їх у вищих навчальних закладах. На основі узагальнення і систематизації визначено ряд вимог, які зумовлюють методологічну основу дослідження психологічних умов організації самостійної роботи студентів з інвалідністю.

Ключові слова: самостійна робота, студенти з інвалідністю, самостійність, саморегуляція.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Останнім часом в Україні багато уваги приділяється питанням соціальної інтеграції людей з інвалідністю, яка неможлива без інтеграції їх у систему освіти. Люди з інвалідністю через деякі особливості свого організму, здоров'я та життєдіяльності мають специфічні потреби щодо організації освітнього процесу, його психологічного супроводу, вибору методик та психолого-педагогічних технологій навчання. У більшості випадків основою організації процесу навчання такої категорії студентів стає їхня самостійна навчально-пізнавальна діяльність.

У сучасних технологіях вищої освіти самостійна робота студентів набуває особливого значення. Тільки через активну самостійну діяльність студент може якісно оволодіти спеціальними знаннями. Самостійна робота сприяє формуванню кваліфікованого, творчо мислячого фахівця, розвиває ініціативу, самостійність, наполегливість у досягненні мети діяльності. Опосередковано через засоби самостійної роботи поєднується теоретична діяльність з практичною.

Для студентів з інвалідністю характерні зосередженість на своїй хворобі, відчуженість, сором'язливість, невміння спілкуватися, невпевненість у собі,

несамостійність у прийнятті рішень, звичка до постійної опіки. Більша частина таких студентів психологічно не підготовлені до самостійної діяльності.

Разом з тим, успіх процесу їхньої соціальної інтеграції багато в чому залежить саме від здатності самостійно вирішувати свої життєві проблеми, серед яких чільне місце посідає проблема професійної самореалізації, самостійного здобування знань.

Таким чином, надзвичайної актуальності набувають питання пошуку шляхів оптимізації процесів формування психологічної готовності студентів з інвалідністю до самостійної навчальної роботи, розвитку умінь і навичок її здійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самостійна робота студентів є однією з найважливіших складових навчального процесу закладів вищої освіти, у ході якої відбувається формування знань, умінь і навичок, що необхідні для оволодіння професією, а в подальшому забезпечується засвоєння прийомів пізнавальної діяльності, розвиток інтересу до творчої роботи і, врешті-решт, здатність вирішувати практичні та наукові завдання. Ефективність самостійної роботи цілком залежить від власних зусиль студентів.

Необхідність підготовки спеціалістів, що мають риси самостійного мислення, ставить на перший план важливу проблему: давати студентам не тільки знання з дисциплін, а й навчати їх рефлексивним процедурам, розумовій діяльності в цілому.

Як відомо, до проблеми самостійної роботи тих, хто навчається, звертались у своїх працях ряд вчених-психологів та педагогів-практиків. У працях Ю.К. Бабанського, Н.В. Бухлової [2], П.Я. Гальперіна, Г.Є. Гнітецької [3], Є.В.Заїки [4], І.А.Зімньої [5], В.А.Козакова [6], Н.Ф. Тализіної та інших дослідників розглянуто сутність, роль, структуру самостійної роботи, проведено її аналіз, розроблено відповідні класифікації, досліджено шляхи формування досвіду самостійної творчої діяльності. Психологічний аспект

досліджуваної проблеми висвітлено у працях В.В. Давидова, І.А. Зимньої [5], Г.Є. Ковальнової, Г.А. Цукермана [12] та інших. Про актуальність і важливість проблеми самостійної роботи студентів свідчать дисертаційні дослідження (В.В. Буркін, Л.Л. Головка, Н.С. Журавська, Т.М. Лобода, Л.В. Онучак та інші), матеріали науково-практичних конференцій.

Разом з тим, аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що питання системного вивчення особливостей та умов організації самостійної роботи студентів з інвалідністю, до цього часу спеціально не досліджувались.

Постановка задач. Метою статті стало теоретичне дослідження психолого-педагогічних аспектів організації самостійної роботи студентів у процесі навчання в закладах вищої освіти, уточнення поняття «самостійна робота студентів з інвалідністю», з'ясування проблем, шляхів, напрямків її організації.

Для досягнення мети нами були використані такі методи, як: аналіз наукової літератури, узагальнення результатів досліджень інших авторів, методи моделювання, порівняння, спостереження та опитування.

Виклад основного матеріалу дослідження. До теперішнього часу поняття «самостійна робота» студентів залишається неоднозначним і суперечливим. Невизначеність його тлумачення негативно позначається не тільки на загальному розумінні самого поняття, але й на тому, як найкраще організувати самостійну роботу студентів і управляти нею [9; 10].

Аналіз опублікованих наукових праць та конкретної практики навчання у сучасній вищій школі свідчить про те, що дослідники розкривають сутність самостійної роботи через опис шляхів керівництва її виконанням або форм організації навчальних занять. Таким чином, самостійна робота різними науковцями визначається як: засіб закріплення навчального матеріалу, активізації пізнавальної активності (К.Д. Ушинський); прийом учіння (Р. Аткинсон, О.А. Нільсон); метод навчання (І.Я. Лернер); форма організації навчальної діяльності (Б.П. Єсіпов, І.О. Зимня, І.І. Ільєсов, Й. Лінгарт, Н.Ф.

Тализіна); засіб виконання певної навчальної діяльності, розвитку розумових здібностей (В.К. Буряк, П.І. Підкасистий) тощо.

Як будь-яка форма навчально-пізнавальної активності студента, самостійна робота – це, перш за все, діяльність особистості. Суттєвим є зауваження А.Г. Асмолова про те, що діяльність являє собою динамічну ієрархічну систему взаємодій суб'єкта зі світом, у процесі яких відбувається створення психічного образу, втілення його в об'єкті, здійснення та перетворення опосередкованих психічним образом відношень суб'єкта у предметній діяльності [1].

У структурі самостійної роботи, як виду діяльності, науковці виділяють такі взаємопов'язані компоненти: мотив діяльності, її мета, способи здійснення, зовнішні умови. Самостійна робота студентів може здійснюватися лише за наявності усіх зазначених компонентів, котрі слід не просто враховувати, а чітко задавати кожен з них, забезпечуючи їх зміст та максимально можливий рівень розвитку [4, с.14]

Самостійна робота, що розглядається як діяльність, являє собою багатогранне, поліфункціональне явище. Вона має не тільки навчальне, але й особистісне та суспільне значення. У сучасній дидактиці вищої школи широке визнання отримала концепція особистісно-діяльнісного підходу, яка полягає в тому, що основним завданням викладача вищого навчального закладу є не трансляція готових знань, а організація активної самостійної роботи студентів. Основними організаційними ознаками самостійної роботи визнаються: «наявність завдань для самостійної роботи; виділення спеціального часу на їхнє виконання; планування методів, засобів і форм самостійної роботи; здійснення студентами навчальної діяльності (колективної чи індивідуальної), їхня активність при цьому; самоконтроль і поточний контроль; керування цією роботою з боку викладача; наявність очікуваних результатів» [3, с.7].

Таким чином, у діяльнісному визначенні самостійна робота – це діяльність, яка організується самим студентом відповідно до власних

внутрішніх пізнавальних мотивів, у найбільш раціональний для нього час, контрольована ним самим у процесі та за результатами на основі опосередкованого системного управління нею з боку викладача (навчаючої програми, дисплейної техніки) [5, с.113]. Слід відмітити, що управління самостійною роботою розуміється у контексті його психологічної моделі, можливість створення якої розкрита Л.М. Фрідманом [11, с.27].

На думку Н.Ф. Коряковцевої, не слід ототожнювати поняття «самостійна робота» та «самостійна пізнавальна діяльність». Самостійна пізнавальна діяльність визначається дослідницею як вид навчальної діяльності, що керується самим студентом – суб'єктом цієї діяльності, а самостійна робота як форма, в якій ця діяльність відбувається, причому без безпосереднього керівництва викладача [7].

За визначенням В.А.Козакова, самостійна роботи студента – це специфічний вид діяльності навчання, головною метою якого є формування самостійності суб'єкта, тобто здатності організовувати і реалізувати свою діяльність без стороннього керівництва і допомоги [6, с.11]. Загальні критерії самостійності визначені автором на основі прийомів В.Ф.Шаталова щодо її розвитку.

Самостійність – одна з фундаментальних психолого-педагогічних категорій, яка нерозривно пов'язана з усіма видами діяльності й виявляється у розумовій, вольовій та емоційній активності людини. Основними ознаками самостійності є: володіння доцільними методами та прийомами роботи, інтенсивність діяльності, творче ставлення до неї, здатність до самоконтролю, вміння планувати та організовувати роботу.

Являючи собою вищу форму навчальної діяльності, самостійна робота зумовлюється індивідуально-психологічними та особистісними особливостями студента як її суб'єкта. До таких психологічних детермінант відноситься й саморегуляція. Поняття саморегуляції було теоретично обґрунтовано П.К. Анохіним, Н.А. Бернштейном, І.П. Павловим. У психологічній теорії саморегуляції (О.А. Конопкін, А.К. Осницький) були

визначені моменти, які співвідносяться з організацією самостійної роботи [8].

Організація самостійної роботи піднімає цілу низку питань, зокрема питання формування готовності до неї самого студента як суб'єкта цієї форми діяльності. З точки зору Н.В. Бухлової, студент є готовим до самостійної діяльності, коли він набув певного обсягу знань, які слугують основою самоосвітньої пізнавальної діяльності; внутрішніх мотивів, що спонукають особистість до безперервної освіти; розвинутих навичок оволодіння знаннями та вміннями при використанні різноманітних джерел; стійких умінь розумової діяльності; самоорганізації пізнавальної діяльності [2, с.14-15]

Проблема психологічної готовності до самостійної роботи тісно пов'язана з проблемою попереднього підвищення навчальної мотивації, виховання інтересу до учіння [12]. При цьому відмічається, що позитивні мотиваційні зміни відбуваються внаслідок удосконалення цілісної особистості.

Теоретичний аналіз літератури вказує, що проблему впливу фізичних вад на розвиток особистості розглядали А. Адлер, Л.С. Виготський, Б.В. Зейгарник, В. Штерн та інші. Хвороба, яка спричиняє, насамперед, порушення у біологічній сфері людини, створює перешкоди і для її соціально-психологічного розвитку. Згідно з дослідження Л.І. Божович, тяжке хронічне соматичне захворювання суттєво змінює рівень психічних можливостей особистості щодо здійснення нею будь-якої діяльності, веде до обмеження кола її контактів з оточуючими людьми.

Фізичні вади, стійкі розлади здоров'я значно ускладнюють і процес самостійної роботи студентів, спрямований на засвоєння необхідних для подальшої професійної діяльності знань, умінь і навичок, формування практичного і соціального досвіду.

Для студента з інвалідністю самостійна робота у процесі навчання повинна бути усвідомлена ним як вільна за вибором, внутрішньо мотивована діяльність. Вона передбачає виконання студентом цілої низки дій, що

входять до її складу: визначення мети власної діяльності, прийняття навчальної задачі, надання їй особистісного сенсу (у термінах теорії діяльності О.М. Леонтьєва), підкорення реалізації цієї задачі інших видів своєї зайнятості, самоорганізації у розподілі навчальних дій у часі, самоконтролю їх виконання.

Аналіз останніх робіт з проблеми дає можливість виділити найголовніші психологічні проблеми студентів з інвалідністю, які суттєво впливають на їхню самостійну роботу в процесі навчання, а саме: низькі прояви соціальної активності; недовірливість, замкненість, залежність, пасивність, нерішучість, сором'язливість; підвищена тривожність, вразливість, емоційна нестійкість; схильність перекладати відповідальність на інших; низький рівень мотивації досягнення; низький рівень самоактуалізації; переважна інтровертованість, низький рівень самооцінки; незначні порушення когнітивної сфери, концентрації уваги; знижена працездатність, підвищена втомлюваність та виснажливність; нерозвиненість самоконтролю; уникання травмуючих переживань.

За результатами анкетування, проведеного на базі Білоцерківського інституту економіки та управління Університету «Україна» та Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», у якому взяли участь 92 студенти, в тому числі 38 студентів-інвалідів, виявлено, що студенти, які мають інвалідність, досить високо оцінюють значення самостійної роботи у формуванні особистісних якостей майбутнього спеціаліста. Найвищу оцінку у студентів з інвалідністю отримали такі функції самостійної роботи, як вироблення умінь і навичок самостійної праці, розвиток творчих здібностей, формування потреби у самоосвіті. Самостійна робота, на думку більшості опитаних студентів, сприяє зростанню інтересу до майбутньої професії, формуванню професійних знань тощо. Студенти з інвалідністю, які брали участь в опитуванні, виділили такі основні особистісні якості, необхідні для ефективної самостійної роботи: творче мислення, самостійність,

відповідальність, ініціативність, організаційні уміння, а також володіння техніками ефективного читання, уміння конспектувати, складати плани, тези, тексти виступів тощо.

Разом з тим, більшість опитаних студентів з інвалідністю відзначають відсутність у себе знань про загальні правила самоорганізації навчальної діяльності, невміння управляти собою, реалізовувати передбачувані нею дії.

Опитані студенти з інвалідністю зазначають також, що вони повільно сприймають навчальний матеріал на слух, відчують труднощі при читанні та конспектуванні навчальних і наукових текстів, навіть за наявності певних умінь самостійної діяльності. Складними для них є процеси сприймання, усвідомлення, переробки, інтерпретації та фіксування необхідної інформації.

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити такі **висновки**:

1. Беручи до уваги психологічну характеристику самостійної роботи студентів з інвалідністю, як засобу організації навчально-пізнавальної діяльності у відповідності з визначеною метою, ми розглядаємо її як цілеспрямовану, внутрішньо мотивовану, структуровану самим суб'єктом сукупність дій, які здійснюються і коригуються ним у процесі та за результатом. Ефективність самостійної роботи багато в чому визначається рівнем самостійності студентів з інвалідністю.

2. Формування психологічної готовності та здатності студента з інвалідністю до самостійної роботи буде сприяти розвитку та прояву його особистості як суб'єкту навчання, який усвідомлює свої потреби, мету та завдання навчально-пізнавальної діяльності; планує її зміст; здатний до самоорганізації в розподілі необхідних дій у часі і самоконтролю у процесі виконання; вміє відбирати потрібні матеріали та користуватися ними; самостійно визначає способи і прийоми роботи; усвідомлює результати власної діяльності.

3. Узагальнюючи подані у науковій літературі відомості про дидактичні, організаційні та психологічні особливості самостійної роботи студентів,

можна виділити відповідну структуру самостійної роботи студентів з інвалідністю у процесі навчання. Вона представлена в таблиці 1.

Таблиця 1.

Структура самостійної роботи студентів з інвалідністю у процесі навчання

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ	Компоненти	Показники
	Зміст	навчальний предмет, в якому систематизовані знання для засвоєння
	Мета	конкретний кінцевий результат роботи
	Суб'єкт	<i>можливості виконання діяльності:</i> функціональні мозкові структури; актуальна готовність до учіння; природні задатки; наявні здібності; мета діяльності; мотив діяльності; <i>орієнтаційна основа діяльності:</i> знання умов та структури процедур діяльності; уміння виконувати дії
	Предмет	базові уміння, як елементи діяльності; необхідна сума знань
	Продукт	знання, необхідні для діяльності; основи предметно-специфічної діяльності; уміння виконувати певні дії (безпосередня діяльність учіння); незаплановані знання та вміння; набуття досвіду
	Процедура	формування первинних умінь; трансформація та удосконалення умінь
	Засоби	<i>набуття досвіду роботи:</i> засоби ініціювання дії; засоби орієнтації дії; <i>засвоєння досвіду:</i> засоби безпосередньої діяльності; засоби контролю діяльності
	Умови	фізичні; психологічні; соціальні

Структура самостійної роботи студентів з інвалідністю у процесі навчання дає уявлення про те, що необхідно студенту для успішного виконання ним відповідних завдань, досягнення мети діяльності.

4. При організації самостійної роботи студентів з інвалідністю повинні враховуватися їхні психологічні особливості. Система самостійних робіт студентів з інвалідністю передбачає їх обґрунтовану послідовність, поступове ускладнення змісту й міри самостійності дій студентів. Кореляція видів самостійної роботи студентів має бути адекватною меті й задачам

формування необхідних навичок і вмінь самостійної діяльності.

5. Наукова організація самостійної роботи студентів з інвалідністю полягає у використанні діяльнісної теорії учіння, яка передбачає спеціальну підготовку до неї, розробку відповідної організаційної структури, етапність проведення на основі визначення цілей, відбору змісту, розробки завдань та оцінки результатів.

Перспективним є подальше вивчення зазначеної проблеми з метою вдосконалення методологічного апарату дослідження, розробки системи заходів, спрямованих на формування психологічної готовності студентів з інвалідністю до самостійної роботи у процесі навчання.

Список літератури

1. Асмолов А.Г. Психология личности. – М.: МГУ, 1990. – 185 с.
2. Бухлова Н.В. Организация самостійної діяльності учнів. – Харків: Видавнича група «Основа», 2003. – 64с.
3. Гнитецкая Г.Е. Дидактическая эффективность комплексной системы организации самостоятельной работы студентов младших курсов (на материале подготовки студентов технических вузов): автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 – К., 1990.
4. Заика Е.В. Психологические вопросы организации самостоятельной работы студентов в ВУЗе // Практична психологія та соціальна робота. – №5. – 2002. – С.13-19.
5. Зимняя И.А. Психология обучения неродному языку. – М.: Русский язык, 1989. – 220 с.
6. Козаков В.А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: Учеб. пособие. – К.: Выш. шк., 1990. – 248с.
7. Коряковцева Н.Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранные языки: Пособие для учителей. – М.: АРКТИ, 2002. – 176с.
8. Осницкий А.К. Психология самостоятельности. – М.-Нальчик, 1996. – 126с.
9. Рейнгард И.А. Лекции по педагогике высшей школы. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1970. – 143с.
10. Скибкина Т.Г. Психология учебной деятельности студентов // Педагогика высшей школы. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1974. – С.140-155.
11. Фридман Л.М. О концепции управления процессом учения в советской психологии и педагогике // Теоретические проблемы управления познавательной деятельностью человека. – М., 1975. – С.27.
12. Цукерман Г.А. Совместная деятельность как основа формирования умения учиться: Автореф. дисс. ...д-ра психол. наук. – М., 1992. – 44с.

Статья построена на анализе результатов исследований отечественных и зарубежных психологов психолого-педагогических аспектов организации самостоятельной работы студентов в процессе обучения в высших учебных заведениях. На основе обобщения и систематизации многих трудов ученых обозначены требования к методологии исследования психологических условий организации самостоятельной работы студентов с инвалидностью.

Панченко Тетяна Леонідівна

Старший викладач кафедри соціальної роботи Білоцерківського інституту економіки та управління вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», начальник науково-методичного відділу інституту.

Аспірант кафедри психології вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

*09100, Київська область, м. Біла Церква, 2-й Комсомольський пров., 42.
Тел.: (04463) 3-23-71, моб.: 8-097-162-20-96
e-mail: tanyushap57@mail.ru*